

İYİ VE KÖTÜ PRENS HİKÂYESİ'NDE SÖZCÜKSEL BAĞDAŞIKLIKElif ÖZKAN¹*Makale İlk Gönderim Tarihi / Recieved (First): 12.12.2022 Makale Kabul Tarihi / Accepted: 19.12.2022**Makale Türü: Araştırma Makalesi / Article Info: Research Article**Atf / Cite: Özkan, E. (2023). İyi ve kötü prens hikâyesi'nde sözcüksel bağdaşıklık, International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences, 6(1), 1-10.***Özet**

Bu çalışmada, tarihî Türk dillerinden biri olan Eski Uygur Türkçesine ait *İyi ve Kötü Prens Hikâyesi* üzerinde metindilbilimsel bir inceleme yapılmış ve metin, yüzey yapı ilişkilerini ortaya çıkaran sözcüksel bağdaşıklık unsurları bakımından ele alınmıştır. Metnin sözcüksel bağdaşıklığını oluşturan ve sözcükler arası anlam ilişkilerinin kurulmasını sağlayan yinelemeler üzerinde durulmuştur. Yinelemeler başlığı altında aralarında anlamsal ortaklık bulunan sözcükler tespit edilmiştir. Bu sözcükler; eş-yakın ya da zıt anlamlı olma, üst terim-alt terim ya da genel anlam ilişkisi içinde bulunma, aynı kökten gelerek ilişki kurma ve eşdizimsel ilişkide bulunma bakımından sınıflandırılmıştır. Böylece metnin sözcüksel bağdaşıklığını oluşturan ve metni anlamsal açıdan zenginleştiren sözcüklerin tespit edilmesi amaçlanmış, bu sözcüklerin metnin anlamsal inşası üzerindeki işlevi açıklanmıştır. Öte yandan Eski Uygur Türkçesine ait sözcüklerin anlam alanlarını oluşturan sözcüklerin tespiti yapılarak dilin söz varlığı gösterilmiştir. Türkçenin tarihî dönemlerindeki iletişim değeri yüksek metinler oluşturmadaki gücü, sözcükler arası anlam ilişkileri üzerinden ortaya çıkarılmıştır. Metnin belirli bir bölümünde, art arda sıralı cümleler arasında çeşitli ilişkiler kuran sözcüklerin varlığıyla metnin sürekliliğine, anlaşılabilirliğine, yoğunluğuna, akıcılığına ve akılda kalıcılığına katkıda bulunulduğu anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eski Uygur Türkçesi, Sözcüksel Bağdaşıklık, Yinelemeler.

LEXICAL COHESION IN THE GOOD AND BAD PRINCE STORY**Abstract**

In this study, a textlinguistic analysis was made on the Story of the Good and the Bad Prince that was belonged Old Uighur Turkish which was one of the Historical Turkic languages, and the text was discussed in terms of lexical cohesion elements that reveal surface structure relations. The reiterations, which constitute the lexical cohesion of the text and enable the establishment of meaning relations between words, are emphasized. Under the heading of reiterations, words with semantic commonality were identified. These words are classified in terms of being synonym-near synonym or antonym, being in a parent superordinate-subordinate term or general meaning relationship, establishing a relationship from the same root, and being in a collocational relationship. Thus, it is aimed to identify the words that create the lexical cohesion of the text and enrich the text semantically, and the function of these words on the semantic construction of the text is explained. On the other hand, the vocabulary of the language is shown by determining the words that make up the meaning areas of the words belonging to Old Uighur Turkish. The power of Turkish in creating texts with high communicative value in historical periods has been revealed through the meaning relations between words. In a certain part of the text, it has been understood that the presence of words that establish various relationships between sequential sentences contributes to the continuity, intelligibility, density, fluency and memorability of the text.

Keywords: Old Uighur Turkic, Lexical Cohesion, Reiterations.

¹ Arş. Gör. Dr., Batman Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı, elfozkan1986@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1367-0471.

1. Giriş

Bağdaşıklık konusu dilbilimin bir alt dalı olan ve 1960'lı yıllardan itibaren gelişim göstermeye başlayan metindilbilimin kullandığı metinsellik ölçütlerinden biridir. Metindilbilimsel çalışmaların amacı; her türlü metni anlamsal, işlevsel ve biçimsel açıdan çok yönlü bir inceleme ile ele alarak metin olanı metin olmayandan ayırmak, bir metnin metinsellik değerini ortaya koymak ve metnin anlamlı bir bütün olarak ortaya çıkmasını sağlayan unsurları tespit ederek bu unsurlar arasındaki bağlantıları araştırmaktır. Bu amaçla metinler, en önemli metinsellik ölçütleri olan bağdaşıklık (cohesion) ve tutarlılık (coherence) bakımından değerlendirilirler.

Bağdaşıklık ölçütü aracılığıyla metinler yüzey yapı ilişkileri bakımından ele alınarak bu ilişkiler dilbilgisel ve sözcüksel olmaları bakımından ayrı ayrı incelenir. Dilbilgisel bağdaşıklıkta metnin yüzey yapısında yer alan ve metin içi anlam bağlantılarını kuran biçimsel yapılar üzerinde durulur, sözcüksel bağdaşıklıkta ise sözcükler arası ilişkiler ele alınır. Böylece derin yapıda metnin büyük anlamını oluşturan ve metin içi ilişkileri düzenleyerek metnin anlaşılabilirliğine, sürekliliğine, sağlamlığına, akıcılığına katkıda bulunan yüzey ilişkileri ortaya çıkarılır. Bu ilişkiler aracılığıyla metin üretici ve metin çözücünün metin üzerindeki rolüne de değinilir. Anlamlı bir bütün oluşturan ve iletişim değeri olan her metin, rastgele sıralanmış unsurlardan oluşmaz. Aksine dilbilgisel unsurların dizilişinden sözcüklerin seçimine kadar belli bir amaca uygun yapıların ve unsurların anlamlı ilişkiler kuracak biçimde birbirine eklenmesiyle oluşturulur. Tutarlılık ölçütü aracılığıyla ise biçimsel yapı değil, metnin büyük anlamını veren ve bölgesel ve bütünsel ilişkileri kuran çeşitli bağlantı, işlev, konu, başlık gibi unsurlar üzerinde durulur.

Metin denilen ve iletişim değeri olan anlamlı bütün, yalnızca yüzey ilişkileri bakımından değerlendirilerek açıklanabilecek biçimsel bir yapı değil; sosyal, kültürel, kişisel etki ve izlerle kurulmuş çok yönlü anlatım ve anlaşma aracıdır. Bu bakımdan bir metnin tam anlamıyla açıklanıp metinsellik değerinin ortaya konması bağdaşıklık ve tutarlılık ölçütleri üzerinden incelenmesiyle sağlanabilir.

Bu bilgilerden hareketle tarihî Türk dillerinden Eski Uygur Türkçesine ait bir metin olan, *Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikâyesi* olarak bilinen *İyi ve Kötü Prens Hikâyesi*, cümle içi ve cümleler arası ilişkiler kuran sözcüksel bağdaşıklık unsurları üzerinden incelenmiştir. 10. yüzyılda Uygurcaya çevrilen ve Çin kaynaklı olduğu düşünülen bu eser, Uygurların çatik olarak tanımladığı anlatı türünden olup Kansu'daki Bin Buda mabetlerinde bulunmuştur (Ercilasun, 2010: 244). Hikâyede bir hanın oğlu olan ve gezmek için şehrin dışına çıkan iyi yürekli prensin gördüğü acınası yaşam karşısında duyduğu rahatsızlık dile getirilmiştir. Daha sonra karşılaştığı kötü duruma bir çözüm bulmak ve yoksul insanları içinde bulunduğu durumdan kurtarmak için yaptığı tehlikeli yolculuk anlatılmıştır. Ayrıca bu yolculuk sırasında kardeşi kötü yürekli prens tarafından uğradığı saldırıya da yer verilmiştir. Böylece iyilik ve kötülük ile yokluk ve varlık karşıtlığında metin kurgulanmıştır.

İyi ve Kötü Prens Hikâyesi, her ne kadar tercüme bir eser mahiyetinde olsa da Eski Uygur Türkçesi ile oluşturulması, bu dilin yapı ve sözcük varlığını ortaya koyması bakımından oldukça önemlidir. Bu nedenle Eski Uygur Türkçesinin anlamlı ve anlaşılır bir bütünlük arz eden metinler oluşturmada gösterdiği yüzeysel ilişkileri açıklamak üzere metinde geçen ve sözcüksel bağdaşıklığı sağlayan yüzey yapı bağlantıları üzerinde durulmuştur.

Çalışmada Türkçeye çevirisi Vedat Köken tarafından yapılan ve Türk Dil Kurumu aracılığıyla yayınlanan eserin² 11 ile 50. sayfaları arasındaki metin üzerinde inceleme yapılmış ve anlamlandırma da yine bu eserden faydalanılmıştır.

² Hamilton, J. R. (2011). *Dunhuang Mağarası'nda Bulunmuş Buddhacılığa İlişkin Uygurca El Yazması-İyi ve Kötü Prens Öyküsü*. Çev. Vedat Köken. Türk Dili Kurumu Yayınları, Ankara.

2. Sözcüksel Bağdaşıklık

Sözcüksel bağdaşıklık, metin içi sözcük ilişkilerinin incelendiği bağdaşıklık türüdür. Halliday ve Hasan, bağdaşıklığın çoklu kodlama sistemi olan dilin sözcüksel-dilbilgisel katmanı ile ilgi olduğunu belirtir ve dilde daha özel anlamların sözcüklerle verildiğine dikkat çeker (1976: 5). Metnin yüzey yapı unsurlarını inceleyen bağdaşıklık aracılığıyla yüzeydeki dilbilgisel ve sözcüksel unsurların metnin anlamsal inşası üzerindeki rolü açıklanır. Art arda sıralanan yüzey birimleri arasındaki anlam bağlantıları araştırılır. Bu açıdan bağdaşıklık ilişkisi, metindeki bir ögenin yorumunun başka bir ögeye bağlı olduğu ilişki ya da bağlantıdır (Halliday ve Hasan, 1976: 11). Çünkü metnin yüzey yapısını oluşturan dil bilgisel ve sözcüksel unsurlar metnin anlamını kuvvetlendiren işlevler taşır ve bu işlevler birbiriyle bağlantılı çeşitli dilsel birimlerin yorumlanmasıyla açığa çıkar. Bu işlevler aracılığıyla metnin anlamlı bir bütün oluşturmasına, sürekliliğine, yoğunluğuna ve akılda kalıcılığına katkıda bulunulur. Bu bakımdan rastlantısal olarak değil, belli işlevler yüklenerek metne eklenen her yeni birim ister dil bilgisel düzeyde olsun ister sözcüksel esasen anlamsal değerini metinde daha önce ya da sonra geçen başka bir birimden kazanarak işlev görür. Dolayısıyla bağdaşıklığı sağlayan birimler arasında metnin anlamsal yönünü kuvvetlendiren sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Bu ilişkiyi kurmada anlamsal bağlantı kuran sözcük seçimlerinin önemli bir yeri vardır.

Sözcüklerin sözlük anlamlarının yanı sıra çeşitli yan anlamları bulunur. Bu bakımdan sözcükler, gerçek anlamsal değerini belirli bir bağlamda kullanılarak kazanan dilin açık sistem elemanlarıdır. Anlambilimde sözcüklerin tek ve temel anlamlı değil, bu temel anlamla bağlantılı farklı anlamlarının da olması sözcüklerin gösterilen yüzünün çeşitli anlambirimcikler demeti oluşturmasıyla açıklanır (Kıran ve Kıran, 2013: 293). Bu da bir sözcüğün anlamsal alanının diğer sözcüklerle girdiği çeşitli anlam ilişkileriyle genişlediğini gösterir. Dolayısıyla sözcükler zihinde tek ve mutlak bir anlamı olan değil, bu anlamla bağlantılı yan anlamları olan dil birimleridir. Bu nedenle bir sözcüğün hangi anlamda kullanıldığı çevresinde bulunan sözcüklerle girdiği ilişkiden anlaşılır. Öte yandan bir sözcüğün değeri onun anlamsal alanı içerisinde bulunan farklı bir sözcük aracılığıyla yükselebilir. Böylece metin içinde vurgulanmak ya da ifade edilmek istenen fikir, nesne, durum, kişi daha net bir biçimde ortaya koyulabilir. Dolayısıyla metinde sözcüksel bağdaşıklık oluşturan sözcükler, aynı anlamsal alan içerisinde bulunan ve çeşitli ortaklıklar taşıması bakımından eş-yakın ve zıt, aynı kökten olma, alt terim-üst terim, genel anlam ve eşdizimsel örüntüleme ilişkisi kurarak yinelenir. Diğer anlam ilişkisi kuran sözcük yinelemelerinden farklı olarak Halliday ve Hasan, eşdizimsel örüntüleme sözcükler arasında sistematik bir anlam ilişkisi olmayıp aynı sözlüksel ortamı paylaşma ve eşdizimli olma eğiliminin ön planda olduğunu belirtir (1976: 285-286).

Sözcüksel bağdaşıklık konusunu Halliday ve Hasan; yineleme (reiteration) ve eşdizimsel örüntüleme (collocation) başlıklarına ayırır ve yinelemeyi sözcükler arasındaki ilişkiye göre sözcüklerin aynen tekrarı (repetition-same word), eş anlamlısı (synonym), yakın anlamlısı (near synonym), zıt anlamlısı, üst anlamlısı (superordinate) ve genel anlamlısının (general word) kullanımını içeren bir başlık olarak ele alır (1976: 274-292). Benzer başlıklar ile sözcüksel bağdaşıklığa çalışmalarında yer veren Paltridge (2012) ve Renkema (1993) dışında Gutwinski de Halliday'a atıfta bulunduğu çalışmada sözcüksel bağdaşıklığa yer verirken aynı kökten gelen sözcük tekrarlarının da benzer bir sözcüksel bağdaşıklık ilişkisinde bulunduğunu belirtir (1976: 81). Kısmi yineleme (partial recurrence) başlığı altında Beaugrande ve Dressler'de sözcükler arası ilişki biçimine değinmiştir (1981: 56).

Bu çalışmada Eski Uygur Türkçesine ait bir metin olan *İyi ve Kötü Prens Hikâyesi* sözcüksel bağdaşıklığı sağlayan ve metin yüzeyindeki sözcükler ya da ifadeler arası anlam bağlantılarını kuran çeşitli yinelemeler üzerinden incelenmiştir. Böylece metnin sürekliliğine, yoğunluğuna, konusal bütünlüğüne, anlamsal değerine katkıda bulunan dil birimleri arasındaki ilişkiler tespit edilmiştir.

2.1.Eş, Yakın ve Zıt Anlamlı Yinelemeler

Bu türden yinelemelerde bir sözcüğün anlamsal ortaklık bakımından eş, yakın veya zıt anlamlısının metin içindeki ardışık cümleler arasında çeşitli işlevler taşımak üzere tekrarlanması söz konusudur. Bu ilişkiler aracılığıyla bir yandan metin içi anlam bağlantıları oluşturulup konu gelişimi ve sürekliliği sağlanırken diğer yandan metinde vurgulanmak istenen unsur ön plana çıkartılarak belirginleştirilir. Böylece metnin çeşitli bölümlerinde vurgulanmak ya da hakkında bilgi verilmek istenen her ne ise sözcüksel bağdaşıklığı sağlayan metin içi ilişkiler yoluyla daha belirgin bir biçimde ifade edilir. Bu bağlantılar, metin çözücünün metin üzerindeki etkinliğini artırarak metin çözücünde dikkat gelişimi, hatırlama gibi zihinsel işlemleri harekete geçirir. Dolayısıyla metin çözücünün metnin anlamsal üretimine katkı da bulunmasına imkân sağlar.

Bir sözcüğün anlamsal olarak farklı sözcükler aracılığıyla aynen karşılanması olarak açıklanabilecek olan eş anlamlılık, tartışmalı bir konu olup dilde eş anlamlılıktan ziyade yakın anlamlılığın olduğu görüşü yaygındır. Bu konuyla ilgili Aksan, bir dilde tamamen aynı iki göstergenin bulunamayacağı yönünde dilbilimcilerin ortak görüş bildirdiğini belirterek bugün tam eş anlamlı olan kimi sözcüklerin bile zamanla değişime uğradığını ve anlamca birbirine yaklaştığını ifade eder (2015: 76-77). Karşıt anlamlılık ise bir sözcüğün anlamsal alanı içinde bulunan ve aralarında en az bir anlamsal ortaklık olan sözcüklerden birinin diğerine göre çeşitli yönlerden farklılık göstermesi olarak açıklanabilir. Metin içinde zıt sözcüklerin yinelenmesiyle yakın anlamlılıkta olduğu gibi aynı unsurun gereksiz tekrarı yerine bu unsuru anlamca güçlendirecek yeni ve farklı bir sözcük yinelenir. Sözcüğün anlamsal değeri zıttı ile yükseltilir ve verilmek istenen bilgi net bir biçimde ifade edilir.

Tüm bunların dışında bir sözcüğün anlam ya da kavram alanını oluşturan sözcüklerin fazlalığı o dilin gelişmişlik ve işlenmişlik düzeyini göstermesi bakımından önemlidir. Bu açıdan bir sözcüğün anlam alanına giren ve eş ya da yakın anlamlılarını, zıt anlamlılarını oluşturan listeler, dilin zenginliğini ortaya koyar. Dolayısıyla metin içi ilişkiler kuran sözcük yinelemeleri, kullanılan dilin zenginliğini göstermesi açısından da önem taşır.

İyi ve Kötü Prens Hikâyesi'nde tespit edilen eş-yakın ve zıt anlamlı yinelemeler şu şekildedir:

çokar “çok-: (hayvan) kes-, öldür-” [İKPÖ, 3(1)], *ölürür* “ölür-: “öldür-” [İKPÖ, 3(3)]; *bay* “zengin” [İKPÖ, 6(1)], *yok çığay* “fakir” [İKPÖ, 6(1)]; *qoltı* “qol-: iste-” [İKPÖ, 7(4)], *berdi* “ber-: ver-” [İKPÖ, 7(4)]; *seβār* “seβ-: sev-” [İKPÖ, 29(1)], *aqlayur* “aqla-: nefret et-, kötüle-” [İKPÖ, 29/1]; *ağrılığ bolğay* “ağrılığ bol-: saygın/değerli/kıymetli ol-, beğenil-” [İKPÖ, 29(3)], *uçuz bolğay* “uçuz bol-: değersiz ol-, horlan-” [İKPÖ, 29/4]; *barır* “bar-: git-” [İKPÖ, 29(8)], *qalır* “qal-: kal-” [İKPÖ, 30(1)]; *aruqı yetti* “aruqı yet-: yorul-” [İKPÖ, 37(1)], *küçi alñudı* “küçi alñu-: gücü tüken-” [İKPÖ, 37(2)]; *ıglaştı* “ıglaş-: ağlaş-” [İKPÖ, 53(1)], *sıktaştı* “sıktaş-: ağlaş-” [İKPÖ, 53/1]; *ögürdilär* “ögür-: sevin-” [İKPÖ, 53(2)], *seβintilär* “seβin-: sevin-” [İKPÖ, 53(2-3)]; *esän tægdi* “esän tæg-: sağ salim ulaş-” [İKPÖ, 53(6-7)], *yokadı* “yokad-: yok olmak” [İKPÖ, 54(2)], *öltilär* “öl-: öl-” [İKPÖ, 54(3)], *oztuñ* “oz-: kurtul-” [İKPÖ, 54(5)]; *eçisi* “eçi: büyük kardeş, ağabey” [İKPÖ, 54(7)], *inisi* “ini: küçük erkardaş” [İKPÖ, 55(4)]; *ayıttı* “ayıt-: söyle-” [İKPÖ, 54(8)], *tedi* “te-: de-” [İKPÖ, 55(1)]; *ıgladı* “ıgla-” [İKPÖ, 58(6)], *sıktadı* “sıkta-: ağla-/hıçkır-” [İKPÖ, 58(7)]; *ögsirädi* “ögsirä-: bilincini yitir-” [İKPÖ, 61/6)], *taltı* “tal-: dal-, bayıl-” [İKPÖ, 61(6)], *ölüg tæg qamılu tüşti* “ölüg tæg qamılu tüş-: ölü gibi boylu boyunca düş-” [İKPÖ, 61(7)], *öglänti* “öglän-: kendine gel-, ayıl-” [İKPÖ, 62(1)]; *(köñli) yerinti* “yerin-: yüreği burkul-, incin-” [İKPÖ, 68(5)], *(köñlüñizni kim) bertdi* “kır-, yarala-, incit-” [İKPÖ, 69(1)]; *adrılır* “adrıl-: ayrıl-” [İKPÖ, 78(5)], *säşilür* “säşil-: çözüml-, ayrıl-” [İKPÖ, 78(6)].

2.2. Üst-Terim/Alt Terim İlişkili Yinelemeler

Üst terim-alt terim ilişkisi, aralarında aynı türden ya da sınıftan olmaya bağlı anlam ilişkisi bulunan sözcükler arası ilişki türü olup metnin sürekliliği içinde bağlantılı olan sözcükler arasında çeşitli işlevlerin ortaya çıkmasını sağlar. Bu yolla hem metindeki konu gelişimi sağlanarak metnin sürekliliğine katkıda bulunulurken hem de üst terimin kullanım yerine göre metin yüzeyinde daha önce geçen alt terim ilişkili sözcükler, ekonomik bir biçimde yinelenmiş olur. “Ablam yeni taşındığı evine halı, sehpa ve koltuk aldı. Ancak eşyalar henüz gelmedi.” örneğinde olduğu gibi alt terim ilişkisinde bulunulan “halı”, “sehpa” ve “koltuk” ikinci kez yinelenmemiştir. Bunun yerine üst terim olan “eşya” sözcüğü ile kısaca yinelenerek ifade edilmiştir.

*İyi ve Kötü Prens Hikâyesi'*nde tespit edilen üst terim-alt terim ilişkili yinelemeler şu şekildedir:

inisi “ini: küçük erkek kardeş” [İKPÖ, 52(6)], *kadaş* “kardeş” [İKPÖ, 52(7)]; *kadaş* [İKPÖ, 53(4)], *inisi* [İKPÖ, 53(7)]; *yemiş söğüt(-iñ)* “meyve ağacının” [İKPÖ, 79(4-5)], *söğüt* “ağaç” [İKPÖ, 80(5)]; *kuzgun* “karga” [İKPÖ, 80(3)], *kuşlar* “kuş: kuş” [İKPÖ, 80(6)].

2.3. Genel Anlam İlişkili Yinelemeler

Metnin sözcüksel bağdaşıklığına katkıda bulunan bir diğer yineleme türü metinde geçen bir unsurun genel anlamlısı ile yinelenmesine dayanır. Bu ilişkide genel anlam bildiren sözcükler dilde sınırlı sayıda bulunan sözcüklerle ifade edilir. Çünkü alt anlamı oluşturan sözcükler, genel anlam bildiren sözcüklerden daha fazladır. Genel anlam, anlamsal ortaklık göstermesi açısından kapsamına aldığı sözcükleri karşılayan özet bir ifadeye denk gelir. Konuyla ilgili olarak dilde sınırlı sayıda genel isim işlevinde bulunan sözcüklerin olduğunu ifade eden Halliday ve Hasan, genel anlamlı sözcüklerin sözlük öğelerinin ana sınıflarını karşılayarak genelleştirilmiş gönderim ilişkisi kurduklarını belirtir ve genel isimler listesi içerisinde insan, kişi, adam, kadın, çocuk, erkek, kız, yaratık, şey, nesne, yer gibi sözcüklerin olduğunu söyler (1976: 274).

*İyi ve Kötü Prens Hikâyesi'*nde tespit edilen genel anlam ilişkili yinelemeler şu şekildedir:

teginig “tegin: prens” [İKPÖ, 4(3)], *oğlum* “oğul: evlat, oğul” [İKPÖ, 4(5)]; *tegin* [İKPÖ, 5(3)], *öğüküm* “öğük: sevilen çocuk, yavru” [İKPÖ, 5(8)]; *tegin* [İKPÖ, 6(3)], *öğüküm* [İKPÖ, 6(6)]; *tegin* [İKPÖ, 25(1)], *oğlumun* [İKPÖ, 25(5)]; *teginikâ* [İKPÖ, 37(3)], *oğlum* [İKPÖ, 37(4)]; *teginig* [İKPÖ, 72(5-6)], *arig* “ar: adam” [İKPÖ, 73(2)].

2.4. Aynı Kökten Olma Bakımından Yinelemeler

Kısmi/parçalı yineleme (partial recurrence) olarak da ele alınan bu yineleme ile aynı kökten olan sözcüklerin metin içi bağlantıları kurma noktasında yüklendiği işlevler ortaya çıkarılır. Böylece aynı kökten gelen fakat farklı anlamlar taşıyacak şekilde bu kökten türetilen sözcüklerin cümleler arası anlam bağlantıları üzerinde durulur. Türkçe yapısı itibariyle sondan eklemeli bir dil olup Türkçede kelime türetimi büyük oranda kökler üzerine gelen çeşitli ekler aracılığıyla sağlanır. Bu açıdan metinlerde aynı kökten sözcük yinelemeleriyle sıkça karşılaşılır. Bu türden yinelemeler vasıtasıyla metnin belirli bir konu etrafında sürdürülmesine ve bağdaşık bir yapı sergilemesine katkıda bulunulur.

*İyi ve Kötü Prens Hikâyesi'*nde tespit edilen aynı kökten olma bakımından ilişkili yinelemeler şu şekildedir:

tarığçularağ “tarığçı: çiftçi” [İKPÖ, 1(2)], *tarıyu* “tarı-: ek-, (tarla) işle-” [İKPÖ, 1(4)], *tarığ* *tarıyu* [İKPÖ, 1(6)]; *ağlık* “değerli eşyaların saklandığı yer” [İKPÖ, 7(4)], *ağı* “mal mülk, hazine” [İKPÖ, 7(6)], *ağıcı* “hazineci” [İKPÖ, 7(7)], *ağlık* [İKPÖ, 7(8)], *ağı* [İKPÖ, 7(10)]; *bertser* “bert-: ez-, çiğne-vurarak sertleştir-” [İKPÖ, 11(5-6)], *bertmäyin* “bertmä-: bert-” [İKPÖ, 12(1)]; *kazğansar* “kazğan-: kazan-” [İKPÖ, 7(7)], *kazğanç* “kazanç” [İKPÖ, 13(1)], *kazğanç* [İKPÖ, 13(2)]; *taplamadı*

“taplama-: onaylama-, kabul et-” [İKPÖ, 15(2)], *tapladı* “tapla-: onayla-” [İKPÖ, 15(4)]; *yarlıg* “emir, izin” [İKPÖ, 19(1)], *yarlıgkamadı* “yarlıgkama-: izin verme-” [İKPÖ, 19(3)]; *közi* “köz: göz” [İKPÖ, 24(5)], *körmâz* “körmâ-: görme-” [İKPÖ, 24(7)]; *ârkim* “ârk: güç, irade” [İKPÖ, 27(4)], *ârksiz* “iradesi olmadan, istemeye istemeye” [İKPÖ, 27(4)]; *yetti* “yedi” [İKPÖ, 33(8)], *yettinç* “yedinci” [İKPÖ, 34(1)]; *kümüşlüg* “gümüşlü” [İKPÖ, 36(5)], *kümüş* “gümüş” [İKPÖ, 36(7)]; *közünür mü* “közün-: görün-, gözük-” [İKPÖ, 37(6)], *körün* “kör-: gör-, bak-” [İKPÖ, 37(7)]; *ağuluğ* “zehirli” [İKPÖ, 38(3)], *ağu* “zehir” [İKPÖ, 38(4)]; *kağda* “kağ: kapı” [İKPÖ, 41(1)], *kağçı* “kapıcı, kapı bekçisi” [İKPÖ, 41(5)]; *kağ* [İKPÖ, 42(3)], *kağçı* [İKPÖ, 42(5)]; *kağda* [İKPÖ, 44(4)], *kağçı* [İKPÖ, 44(6)]; *yetti* [İKPÖ, 50(4)], *yettinç* [İKPÖ, 50(5)]; *aruk* “yorgun” [İKPÖ, 55(4)], *aruklañ* “arukla-: dinlen-” [İKPÖ, 55(5)]; *sefmâz* “sef-: sev-” [İKPÖ, 56(7-8)], *sefâr* [İKPÖ, 56(8)]; *barayın* “bar-: git-” [İKPÖ, 68(6)], *barıgsadıñaz* “barıgsa-: gitmek iste-” [İKPÖ, 68(8)]; *yemişin* “yemiş: yemiş, meyve” [İKPÖ, 75(3)], *yemişlikçi* “meyve bahçesi görevlisi” [İKPÖ, 75(4-5)]; *borluğçı* “bahçıvan” [İKPÖ, 78(7)-79(1)], *borluğta* “borluğ: bağ, meyve bahçesi” [İKPÖ, 79(1-2)]; *konsa* “kon-: kon-” [İKPÖ, 80(4)], *konmağı* “konmak: konma” [İKPÖ, 80(6)].

2.5. Eşdizimsel Örüntü Kuran Yinelemeler

Eşdizimsel örüntüleme (collocation), sözcüklerin birlikte görülme sıklığına ya da birlikte ortaya çıkma eğilimine göre yan yana gelmeleri ya da metin yüzeyinde yinelenmeleri olarak tanımlanabilir. Eşdizimsel örüntülemeyi, düzenli olarak birlikte görülen sözcük öğelerinin bağlantısı olarak tanımlayan Halliday ve Hasan; aynı bağlamda kullanıldığında metinde bağdaşık güç oluşturan gül- / şaka, hasta / doktor, arı / bal, kapı / pencere gibi sözcük çiftlerinin yanı sıra daha uzun bir ilişki ağı kuran saç / tarak / bukle, gökyüzü / güneş / bulut / yağmur gibi aynı sözcüksel ortamı paylaşan sözcüklerin cümle içi ya da cümleler üstü birimlerde dil bilgisinden bağımsız olarak örüntülenebileceğinden bahseder (1976: 284-286). Eşdizimsel örüntülemeyi, belirli bir sosyal dili simgelemek için sözcüklerin birlikte kullanılması olarak tanımlayan Gee; şapka, mayo, güneş kremi, havlu ve parmak arası terlik gibi sözcüklerin örüntülenmesinin “güneşlenen birini” belirtmek için birlikte kullanıldığını işaret eder (2011: 203). Bu bakımdan sözcükler arası eşdizimsel ilişkide sözcüklerin dizimsel olarak yan yana bulunma ve metin içi bağlantıları oluşturma açısından aynı anlam kümesine ait olma noktasında bir arada kullanılma eğilimlerinin bulunduğu söylenebilir. Metinsel bağdaşıklık açısından sözcükler arası eşdizimsel ilişki, aynı anlam kümesine ait sözcüklerin metinde yinelenmesiyle gerçekleşir.

Sözcükler arası eşdizimsel örüntü ilişkisi, sözcüklerin kavram alanı / sözlüksel alanı ile ilgili ipuçlarını oluşturur. Halliday ve Hasan, eşdizimli olma eğiliminde olan sözcüklerin herhangi bir sistematik anlamsal ilişkiyi belirtmekten ziyade aynı sözlüksel ortamı paylaşma özelliği gösterdiklerini bildirir (1976: 285-286). Kıran ve Kıran, sözlüksel / kavramsal alanı “aynı izlek ya da kavram etrafında öbeklenebilen sözcükler bütünü oluşturduğu yapısal düzen” olarak tanımlar (2013: 301). Günay, motif ve izleğin sözlüksel alanla ilgili belirlemelere dayandığını belirterek silah, asker, cephaneye, çatışma gibi motiflerin savaş izleğini oluşturduğunu söyler (2007: 90). Aksan, insanın sahip olduğu bir yeti aracılığıyla zihninde nesnelere sınıflandırdığını ve böylece genel kavramlara ulaştığını belirterek menekşe, gül, sardunya arasında ortak özellikler bakımından yapılan bir sınıflamanın dil kullanıcılarını çiçek kavramına; köpek, inek, at, tilki gibi yaratıkların hayvan kavramına götüreceğinden bahseder (2016: 52). Bu bilgiler doğrultusunda metindeki sözcükler arası eşdizimsel örüntülemeyle sözcüklerin aynı anlam alanına ait olmak bakımından birlikte kullanılmasının alıcıda çeşitli çağrışımlar yarattığı söylenebilir. Bu çağrışımlar aracılığıyla metin çözücü, belirli bir sınıfın ya da olgunun adı olan genel kavramlara ulaşır. Bu açıdan bir metinde sözcüklerin eşdizimsel olarak örüntülenmesiyle örtük bir mesaj verildiği söylenebilir. Metin çözücü, kendi bireysel deneyimlerinden hareketle metinde açıkça söylenmeyen bu kavrama, sözcüklerin anlam içeriklerinden hareketle ulaşır. Bu nedenle Cook, bu türden

sözcük ilişkilerinin gerçek manada bağdaşıklık açısından ele alınmayacak kadar bireysel deneyime ve bilgi birikimine bağlı olduğunu belirtir (1989: 20).

*İyi ve Kötü Prens Hikâyesi'*nde eşdizimsel örüntü kuran yinelemeler bağlamında sosyal yaşam ve duygu durum bildiren sözcük ve ifade tekrarları tespit edilerek şu şekilde ele alınmıştır:

2.5.1. Sosyal Yaşam Hakkında Bilgi Veren Sözcük ve İfade Yinelemeleri

Meslekler ve Ekonomik Kaynaklar:

(I) *tarığçılarag* “tarığçı: çiftçi”, *yerig suwayu* “yerig suwa-: toprağı sula-”, *yerig tariyu* “yerig tari-: toprağı işle-”, *tarig tariyu* “tarig tari-: toprak işle-”, *kuşçı* “kuşbaz, kuş tutan”, *keyikçi* “geyik avcısı”, *balıkçı* “balıkçı”, *aşçı* “avcı”, *torçı* “ağ ile kuş tutan”, *tuzakçı* “tuzakçı”, *çığarı añırır* “çığarı añır-: çıkırık eğir-”, *yuñ añırır* “yuñ añır-: yün eğir-”, *kentir añırır* “kentir añır-: kendir eğir-”, *böz bertetip kars tokıyur* “böz bertetip kars tokı-: beze vurup sıkıştırarak kumaş doku-”, *uzlar* “uz: zanaatkâr”, *uz işin işläyür* “uz işin işlä-: kendi ustalık işini yap-”, *yunt ud çoqar* “yunt ud çoq-: at ve öküz kes-”, *koy lağzın ulatı tınlığlarig ölürür* “koy lağzın ulatı tınlığlarig ölür- “koyun, domuz ve diğer canlıları öldür-”, *tärisin soyar* “tärisin soy-: derisini soy-”, *kan ögüz aqıtar* “kan ögüz aqıt-: ırmak gibi kan akıt-”, *ätin kanın satar* “ätin kanın sat-: etini, kanını sat-”, *egidür* “egid-: geçindir-, besle-, bak-” [İKPÖ, 1(1-8), 2(3-6), 3(1-5)].

(II) *ağı barım*, *kazğansar* (/kazğanç kılmak), *tarig tarımakda*, *koy yılki egidsär*, *bay bolur*, *öñtün kedin satıgka yulukğa barsar*, *taşar kazğanmak* [İKPÖ, 7(6-7), 8(1-7), 9(1-4)].

Yönetim: *ağıçı uluğı* “hazine bakanı”, *kanka* (/kanı) “kan: han”, *ımançları* “ımanç: sadık dost, arkadaş, bakan anlamında unvan”, *buyruqları* “buyruk: bakan”, *elig törüg* (/el törü) “el törü: devlet, töre” [İKPÖ, 7(7-10), 8(2-8), 9(1-7)].

Toplumsal Yapı: *tegin* “prens”, *bodun* “halk”, *elläg* “hünkâr, kral”, *kanka* “kan: han”, *yok çığay* “yoksul ve zavallı”, *bay* “zengin” [İKPÖ, 3(6-7), 4(3-6), 5(5), 6(1)].

Aile ve Akrabalık:

(I) *inisi* “ini: küçük erkek kardeş”, *ögüm* “ög: anne”, *kañım* (/kañı) “kañ: baba”, *eçim* “eçi: ağabey”, *oğul* “oğul, evlat”.

(II) *inisi* (/inisiñ, inisin, inim) “ini: küçük erkek kardeş”, *kadaş* (/kadaşım) “kardeş”, *eşiñ tuşuñ* “eş tuş: eş dost”, *eçisi* (/eçiñäz) “eçi: ağabey”, *ögüm* “ög: anne”, *kañım* “kañ: baba” [İKPÖ, 52(6-7), 53(4-7), 54(7), 55(4-8), 56(6-8), 57(2), 58(3-4), 59(5)].

(III) *kadını* “kadın: kayınpeder”, *kañı* “kañ: baba”, *kızın* “kız”, *tüñür* “dünür” [İKPÖ, 64(3-6)].

Ceza: *kınlıkta* “kınlık: hapisane”, *yarlık bolu* “yarlık bol-: emir gel-”, *elgin adaqın bāklāp* “elgin adaqın bāklā-: elini ayağına sabitle-/bağla-”, *kınlıkta urdılar* “kınlıkta ur- “hapisaneyeye at-/ koy-” [İKPÖ, 63(4-6)].

2.5.2. Duygu Durum Bildiren Sözcük ve İfade Yinelemeleri

Sevgi: *kañım kutı* “haşmetli babacığım”, *seβār* “seβ-: sev-”, *amrağ* “sevgili”, *ögüküm* “yavrucuğum”, *yençü 2 monçuk* “iki inci boncuk” [İKPÖ, 6(4-8)].

Üzüntü:

(I) *buşuşluğ* “üzüntülü”, *kadguluğ* “kaygılı”, *ıglayu* “ağlayarak”, *ämğäklig* “çileli”, *nāglük toğdum* “nāglük toğ-: niye doğ-”, *ıgladım* “ıgla-: ağla-” [İKPÖ, 3(8), 4(6)].

(II) *ulıdı* “ulı-: feryat et-”, *sıqtadı* “sıkta-: hıçır-”, *kāmişti* “kāmiş-: yere at-”, *ögsirādi* “ögsirā-: bilincini yitir-”, *taltı* “tal-:dal-, bayıl-”, *ölüg tæg kamılu tüşti* “ölüg tæg kamılu tüş-: ölü gibi

boyly boyunca düş-”, *öglanti* “öglän-: ayıl-”, *busantı* “busan-: üzül-”, *ıgladılar* “ıgla-: ağla-” [İKPÖ, 61(4-7), 62(1-4)].

(III) *ulıdılar* “ulı-: feryat et-”, *sıktadılar* “sıkta-: hıçkır-”, *buzagusun entürmiş inâk tæg ulıyu* “buzagısını arayan inek gibi böğür-”, *irinç yarlıg ğılıp* “mutsuz ve acınacak durumda bırakıp”, *adrılur* “adrıl-: ayrıl-”, *sâşilür* “sâşil-:ayrıl-” [İKPÖ, 77(2-7), 78(1)].

Sadakat: *kulluk* “kulluk”, *ölsär birlä ölür* “ölsär birlä öl-: ölürse birlikte öl-”, *kälsär birlä kälür* “kälsär birlä kâ-: gelirse/dönerse birlikte gel-/dön-” [İKPÖ, 23(3-8)].

Kıskançlık: *yäk saķınç* “şeytani fikir”, *sefmâz* “sefmä-: sevme-”, *seßär* “seß-: sev-”, *kök täñrikä yoķlağay* “kök täñrikä yoķla-: göklere çık-”, *ıtta sansız yer körü yorımış* “ıtta sansız yer körü yorı-: boşuna sayısız yer körüp yürümek”, *ekki köz täglärip sançayın* “ekki köz täglärip sanç- “iki gözünü oyup kör et-”, *ölgäy* “öl-: öl-”, *ekki kāmış sış ılıp/ķıyıp* “ekki kāmış sış ıl/ķıy-: iki kāmış şış hâline getir-”, *ekki közine sançıp* “ekki közine sanç-: iki gözüne sapla-” [İKPÖ, 56(5-8), 57(2-8), 58(1)].

Saygı: *uluğ* “ulu, büyük”, *küçlög* “güçlü”, *ķutluğ* “kutlu, kutsal”, *utru önti* “utru ön-: karşılamak için ilerle-”, *elgin tuta kīgürüp* “elgin tuta kīgür-: elini tutup içeri sok-”, *ärdinilig orunluğ üze olğurtı* “ärdinilig orunluğ üze olğurt-: mücevherli tahta oturt-” [İKPÖ, 45(2-3), 46(1-3)]

Mutluluk: *kaβışıp* “kaβış-: kavuş-”, *öpişti* “öpiş-: öpüş-”, *kuçuştı* “kuçuş-: kucaklaş-”, *ıglaştı* “ıglaş-: ağlaş-”, *sıktaştı* “sıktaş-: hıçkırarak ağlaş-”, *ögürdilär* “ögür-: neşelen-”, *seßintilär* “seßin-: sevin-” [İKPÖ, 52(8), 53(1-3)]

Acıma: *irinç yarlıg boltuñuz* “irinç yarlıg bol-: zavallı ve acınacak durumda ol-”, *yoķ çığay* “yoksul ve zavallı”, *poşıcı* “dilenci”, *öz äbiñe elitti* “öz äbiñe elit-: evine götür-”, *açıntı (/açınıñlar)* “açın-: bak-, ilgi göster-, besle-”, *aş berür boltular* “aş berür bol-: yemek verir ol-” [İKPÖ, 66/7), 67(4-8), 68(1-4)]

Kırgınlık: *uķtı* “uķ-: anla-”, *köñli yerinti* “köñli yerin-: kalbi kırıl-”, *barayın* “bar-: git-” [İKPÖ, 68(5-6)]

3. Sonuç

Eski Uygur Türkçesine ait bir metin olan *İyi ve Kötü Prens Hikâyesi* üzerinde yapılan bu çalışmada, metindilbilimin metinsellik ölçütlerinden olan ve bağdaşıklık konusu altında geçen sözcüksel bağdaşıklık ilişkileri ele alınmıştır. Cümleler üstü çalışma alanı olan metindilbilimsel yöntemlerle metin içi anlam ilişkileri kuran sözcük yinelemeleri incelenmiştir. Art arda sıralanan cümleler arası anlamsal bağdaşıklığı sağlayan sözcük yinelemeleri eş-yakın ve zıt, alt terim-üst terim, genel anlam, aynı kökten olma ve aynı eşdizimsel örüntüleme ilişkisi kurma bakımından değerlendirilmiştir. Böylece metnin yüzey yapısında bağdaşıklık sağlayan ve metnin sürekliliğine, anlamına ve anlatımına katkı sunan Uygur Türkçesine ait sözcükler tespit edilmiştir.

Metin boyunca çeşitli bölümlerde yer alan ve cümleler arası anlam ilişkisi kuran eş, yakın ve zıt anlamlı sözcüklerin metinde en çok yinelenen sözcüksel bağdaşıklık unsurları olduğu anlaşılmıştır. Bu unsurlar aracılığıyla metin içi bağlantılar oluşturularak metinde verilmek istenen bilginin ya da mesajın sürdürülmesi sağlanmıştır. Böylece metinde anlamsal bağlantı sağlayan sözcük yinelemelerinin gelişigüzel değil, belli bir anlamsal bütünlüğü oluşturmak ve belli bir konu ya da durum etrafında ilişkilenebilir üzere metinde işlev kazandığı fark edilmiştir. Bu sayede verilmek istenen mesajı ya da bilgiyi daha belirgin bir biçimde ifade etmek üzere seçilip yinelenen sözcükler aracılığıyla metin içerik olarak zenginleştirilmiştir.

Metinde üst terim-alt terim ilişkili sözcük yinelemeleri ile genel anlam ilişkisi kuran sözcük yinelemeleri sınırlı sayıda. Genel olarak bu türden yinelemelere metinlerde daha az rastlanılır. Üst

terim-alt terim ilişkisi bakımından metinde daha önce geçen bir sözcüğün metinde daha sonra geçen üst terim ilişkisiyle yinelendiği görülmüştür. Genel anlam ilişkisi kuran yinelemelerin ise yalnızca “tegin” sözcüğünü karşılamak üzere kullanıldığı anlaşılmıştır.

Sözcüksel bağdaşıklık bakımından en çok tespit edilen sözcük ilişkilerinden biri de aynı kökten sözcüklerin yinelenmesiyle açığa çıkan bağlantılardır. Bu bağlantılar aracılığıyla metnin çeşitli bölümlerinde öne çıkartılmak, hakkında bilgi verilip geliştirilmek istenen konular ortaya konulmuştur.

Metinde her ne kadar olağanüstü unsurlar bulunsa da insana ve yaşama dair pek çok bilgiyi içermektedir. Bu bakımdan metnin çeşitli bölümlerinde yinelenen ve belirli konular etrafında örüntülenen sözcükler aracılığıyla çeşitli kavramlara ulaşılmıştır. Özellikle sosyal yaşam ve insan duygu durumları hakkında bilgi veren sözcüklerin metinde dikkat çekici bir biçimde eşdizimsel olarak örüntülediği gözlemlenmiştir. Sosyal yaşam; meslekler ve geçim kaynakları, yönetim, toplumsal yapı, aile ve akrabalık durumu, cezalandırma sistemi gibi kavramları veren sözcük yinelemeleriyle anlatılmıştır. İnsanların duygu durumlarını ifade etme noktasında sevgi, üzüntü, sadakat, kıskançlık, acıma, mutluluk ve kırgınlık kavramlarına ulaştıran sözcüklerin de yoğun bir biçimde metin içi sözcüksel bağdaşıklık ilişkisi kurduğu tespit edilmiştir. Böylece metinde yüzeysel yapılar aracılığıyla derin anlamsal ilişkilere ulaşılması sağlanmış, metnin anlamsal üretiminde metin çözücünün metne dâhil olmasına katkı da bulunulmuştur.

Tüm bu sonuçlardan hareketle Eski Uygur Türkçesine ait sözcükler ve anlam alanları ortaya konularak dilin zenginliği ve işlekliliği gösterilmiş, bu dilin metin oluşturma noktasında sunduğu sözcükler arası ilişkiler aracılığıyla ifade ve anlatım gücü açığa çıkarılmıştır. Böylece tarihî Türk dillerinden birine kaynaklık eden bir metinde sözcüksel bağdaşıklık oluşturan yüzey yapı unsurlarından hangilerinin yineleme ilişkisinde bulunduğu tespit edilmiştir.

Araştırmacının Katkı Oranı (Author's Contributions)

Bu makale yazarın kendi çabaları ve incelemeleri neticesinde oluşturulmuştur.

This article was created as a result of the author's own efforts and reviews.

Destek (Fundings)

Çalışma, kamusal, özel, ticari nitelikte ya da kar amacı gütmeyen herhangi bir kurumdan destek alınmadan hazırlanmıştır.

This research received no specific grant from any funding agency in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Çatışma Beyanı (Competing interests)

Çalışmanın yazarı, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

The author declares that has no competing interests.

Kaynakça

Aksan, D. (2015). *Türkçenin Sözcük Varlığı*. Bilgi Yayınevi, Ankara.

Aksan, D. (2016). *Anlambilim/Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*. Bilgi Yayınevi, Ankara.

Beaugrande, R. ve Dressler, W. U. (1981). *Introduction to Text Linguistics*. London: Longman.

Cook, G. (1989). *Discourse*. Oxford University Press, Oxford.

Ercilasun, A. B. (2010). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Akçağ Yayınları, Ankara.

Gee, J. P. (2011). *An Introduction to Discourse Analysis*. Routledge, New York.

- Günay, D. (2007). *Metin Bilgisi*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Halliday, M. A. K. ve Hasan, R. (1976). *Cohesion in English*. Longman, London.
- Hamilton, J. R. (2011). *Dunhuang Mağarası'nda Bulunmuş Buddhacılığa İlişkin uygurca El Yazması-İyi ve Kötü Prens Öyküsü*. Çev. Vedat Köken. Türk Dili Kurumu Yayınları, Ankara.
- Kıran, Z. ve E. Kıran A. (2013). *Dilbilime Giriş (Dilbilisinden Dilbilime)*. Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Paltridge, B. (2012). *Discourse Analysis*. Bloomsbury Publishing, London.
- Renkema, J. (1993). *Discourse Studies: An Introductory Textbook*. John Benjamins Publishing, Amsterdam/Philadelphia.